بناخەکانی عیلمی سیاسەت

بەشی شەشەم

نووسینی عەبدولرەحمان عالم
وەرگێڕ: ب ـ پەژار

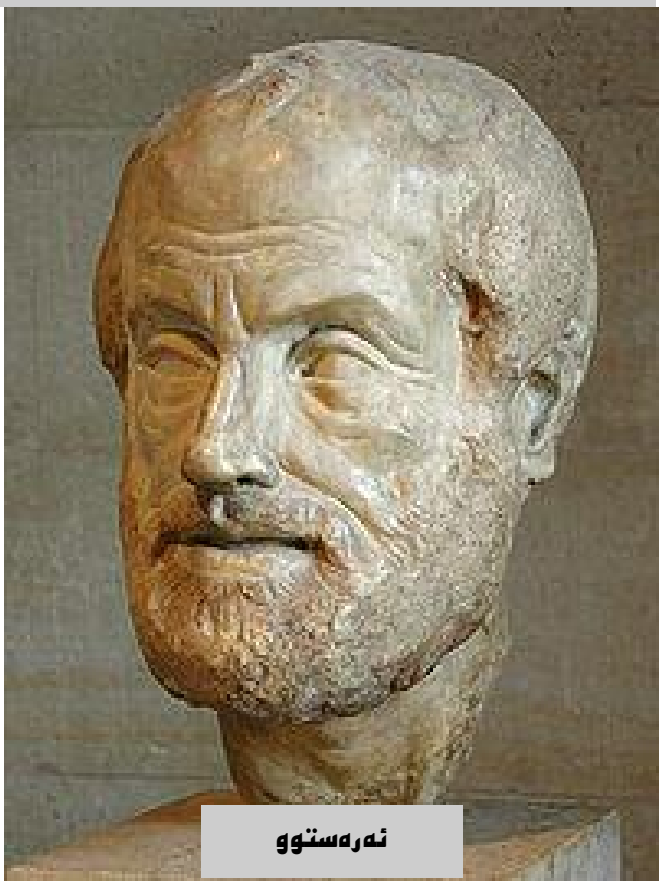
ئەرەستوو

ڕێ وشوێنی هەڵسەنگاندن وبەراوردکردن:

ئەو ڕێ وشوێنە بەگشتی کردن لە ڕێگەی بەراورد کردنەوەیە. دەکرێ ئەم ڕێ و شوێنە هەم بۆ هەڵسەنگاندنی ناوەند و ئەندیشە سیاسیەکانی وولاتێك لە دەورە جیاجیاکانی مێژوو بەکار بهێندرێ وهەم بۆ موتالای دیاردەسیاسیەکانی وولاتە جیاجیاکان. لە هەر دوو ریگە، بناخەی ڕێ وشوێنەکە، بریتیە لە سەرنج بە هاوشێوەکان وهەروەها ئەو جیاوازیانەی کە لەوانەیە لەوەزع وهەل و مەرجی کۆمەلایەتی ئەو دەوڵەتانەی بەرانبەر یەك دەکرین وجودی هەبێ. پێك هاتەی شیاوی ڕەوتی هەڵسەنگاندن وبەرانبەرکردن لە گەڵ ڕەوتی مەنتق وبەڵگە هێنانەوە دەبێتە هوی بە هێزبوونی ئەوانەی باسمان کرد. کاتێك هەڵسەنگاندنەکان و مێژوویی لەگەڵ ڕێ و شوێنی روانینەکان تێکەڵ بن، زۆربەی گری کوێرەکان وکۆسپەکان یان لە ناو دەبا. ئەو ڕێ وشوینە زانایانی وەك ئەرەستو، مونیسکیو، بریس لاییەنگری دەکەن.

لایەنێکی تایبەت لەڕێ وشوینی بەراوردکردن (مقایسەای) ڕێوشوینی نمایشییە. شێوەی دیاری ئەو ڕێ وشوێنە، هەڵسەنگاندنی دەوڵەت وەك کۆمەلێکی زیندوو یا ئورگانیزم، کە مروڤەکان وەك ئەندامانی ئەو دەوڵەتەن. ئەو ڕێ وشوێنە بە پشتیوانی بۆچوونی گەشەسەندوو (تکامل)، کە لە زیندەوەر ناسی و کۆمەڵناسی سەرچاوەی گرتوە، هەوڵ دەدا دەوڵەت هەڵسەنگێنی. ئەو ڕێ وشوینەی هەمووشتێك بە دەرخستنی شێوەو بۆچوون شی دەکاتەوە وبە دەرخستنی نمونەکان لە ئورگانەکانی زیندوو ، ئاکامێك بە دەستەوەدەدا. بەڵام مروڤ وەك حیوانات کۆمەڵایەتی نیە، بەڵکوو بۆخوی حیوانێکی سیاسیە . ئەو ڕێ وشوێنەی لە یونانی کۆندا لە لایەن ئیفلاتون بەکار هات ولە دەورەی نوێدا لە لایەن ئوگست کنت ، هربت ئسپنسر و کەسانی دیکە بە کار هاتوە . ئەگەرچی ڕێ وشوێنی مارکسیزم بۆ کۆمە لگاش گەشەسەندوە، بەلام نمونەکان و تەمسیلەکان جێ یان تیایدا نیە.

ڕێ وشوینی نمایشی، ریگەییکی نازانستی یە و پێش ئەوەی ڕوون بێ چیە، دەبێتە هۆی سەر لێ شیواوی لە پێناسەی دیاردە سیاسیەکان . ئیفلاتوون کەڵکی بەرینی لە نمایش ونمونەکان وەرگرت، بەڵام باسی هەل ومەرجی ئینسانی هێنایە رادەی باس لەبارەی جیهانی حیوانات و وەك سەگ و مایین هێنایە خوار. ئەو کارە ئاشکرای کردکە ئەگەرچی کەڵك لە (تەمسیلەکان) هێندێك جار دەبێتە هوی شی کردنەوە مەسەلەکە، بەڵام نابێ زۆر قووڵ بکرینەوە، دەنا دەگەینە ئاکامی ناراست . هربرت ئسپنسر، نمونەی کونە لە بە کار هێنانی ناتەواوی ئەم ڕێ وشوێنەیە. نەزەریەی ئەو لە بارەی ئورگانی دەوڵەت کەم وکوڕی زۆری هەیە لەوانەیە دەوڵەت وەك ئورگانێك بێ، بەڵام بێ گومان تاکە دامەزراوەش نیە .لەئاکامدا، بەکار هێنانی ڕێ وشوینی (تەمسیلی) لەلایەن ئسپنسر زیاتر دەبێتە هوی سەر لێشیواوی تا ڕوونبوونەوە. بە بۆچوونی بارکر، نابێ لە بیر بکرێ کە خواستن و شوبهاندن، بەڵگە نیە، وبناخەی هاوسەنگی لە نیوان دەڵەت وتاکەکان وپێوەندیان شی دەکاتەوە. بەو پێ یە ئاشکرایە کە لە بەکار هێنانی ئەو ڕێ وشوێنە دەبێ پارێز بکرێ.

ڕێ وشوێنی فەلسەفی:

ئەو ڕێ وشوێنانەی کەتا ئیستا باس کراوە، بە شێوەی گشتی جێگربوون بەلام ڕێ وشوێنی فەلسەفی پێوا نەییە. ئەو ڕێ وشوێنە بەلەبەر چاوگرتنی ئوسوولێکی حەتمی (مسلّم) و دیار دەست پێ دەکا، لەگەڵ ڕەوتی بەڵگە هێنانەوەی دەچێتە پێش، وهەوڵ دەدا بۆچوون ونەزەریەیەیك لە دەوڵەت وحکومەت بە دەستەوەبدا. ئەو ڕێچکەیە لە شەرحی فەلسەفی سیاسی بەشیوەی کە لەنێو دایە وجودی هەیە. ئیفلاتوون، تۆماس مور، ژان ژاك روسو، هگل، گرین، بوسانکە، وسجویك ژمارەیەك لە کەسایەتی هەڵبژاردەکان لایەنگری ئەو ڕێ وشوێنەن. ژمارەیەکی دیکە لە بیرمەندان ڕایان بۆ لای ڕاستیە سیاسیەکان داچووە و وبیرو بۆچوونێکیان پەروەدە کردوە کە لە ناخیاندا سەری هەڵداوە و دەردەکەوێ واقع گەرانە بوون. زانین وبە راوردی ئەوان لە دیاردەوبراوردە سیاسیەکانی هاوعەسرەکانیان غەیرەزانستی وناراست بووە. ئەو شێوە ناسینە، گومانێکی مەعقولی لە پێوەند بە ناوەرۆکی زانستی بوونی ئەو ڕێ وشوێنە دروست کردوە. بۆ نمونە، میل بە تەنیا ڕێ وشوێنی ئیوانەیی ڕەد کردەوە وگوتی ئەو ئیدەعایەی کە ئەو ڕێ وشوێنی هەڵسەنگاندنی دیاردە کۆمەلایەتیەکان دەکا، ناتەواوە. کەسانی دیکەش لە بارەی ئیعتباری زانستی بوونی ئەو ڕێ و شوێنە بۆ لێکولێنەوەییە گومان نیان دەربریوە. لەو ڕەخنانەدا ڕاستێك خوی حەشارداوە. لە لێکۆلینەوەی دیاردە سیاسیەکان ، بیر بۆچوونەکانی بواری سروشتی هەمیشە یارمەتی دەر نابێ. بەڵام گوتنی ئەوە کە لە لێکۆلینەوەو هەڵسەنگاندنی زانستی کۆمەلایەتی لە ڕێ وشوێنی فەلسەفیدا جێگای نیە، خراپ تێ گەیشتنە لە ناوەرۆك و پێناسەی ئەو زانستە. زانستی کۆمەلایەتیەکان لایەن و ڕێگا و ڕەوشتی ڕاستیان تێدایە، وزیاترین کەڵکەکانی بەولایەنە لە هەڵسەنگاندنەوە پێوەندی هەیە. ئەو لایە سەنگ وسووك کردنی فەلسەفیانەی ناوەندە دەوڵەتیەکان وباقی سازمانەکانی خوازیاری دەسەڵات دەکا. لەوپێوەندا ، پێناسەیك لە نمونە سەرتاییەکان پێش کەش دەکرێ ولە دواییدا ئەو ناوەندانەی کە هەڵسورانیان هەیە لەبەرتێشکی شی کردنەوە، داوەریان لەسەر دەکرێ وشوینی شیاویان دەدرێتێ. بۆ نمونە، سجویك باوەری وایە کە یەکەمین مەبەستی زانستی سیاست ئەوەیە کە دیاری بکا، چی دەبێ ببێ ورووبدا، یا ئەوەی ڕوداوەکان وکەردارەکان لە داهاتوو دەست نیشان بکا، کە ئاشکرایە ناکرێ ڕێ وشوێنی ئامانج ناسین و بە توێژینەوە دیاری بکرێ. تەنانەت، میل یش هەڵسەنگاندنی پێوانەیی قەبوڵ بووە. بەوپێ یە هۆیێك نیە کە ڕێ وشوێنی پێوانە کردن بە یەکجاری بە ناتەواو بزاندرێ، بۆیە ژمارەیێك لە لایەنگرانی ئەو ڕێ وشوێنە بە کاریان هێناوە. ئەوە کە لاوازی ڕێ و شوێنەکە نیە، بەڵکو لاوازی لەو کەسانەدایە کە بەکاریان هێناوە.

لە ڕاستیدا دەتوانین بڵەین لەنیوان هەردوو،ڕێ وشوینی ئامانج خوازی وپێوانەیی ناکۆکی نیەو لە زۆر لایەنەوە، ئەو دووانە تەواکەری یەکن. لە هەڵسەنگاندن و لێکدانەوەی دیاردە سیاسیەکان لە ئیستا و لە رابردوودا ریچکەکان دەبێ ئەزموونی، شی کردنەوەو وئامانج خوازی بن. بەڵام هەموو ئەوەی کە وجودی هەیە یان وجودی بووە، بە تەواوی بێ کەم وکوڕی نیە. جاری وایە پێویستە ئەوانە چاکسازی تێدا بکرێ. ڕێ وشوێنی فەلسەفی، ریگە ڕاستەکان و ئەو بنەمایانەی کە دەخاتەروو لە سەر بنەما سیاسیە ڕاستەکان بەراورد دەکرین وهەڵدەسەنگێندرێن، وپێشنهاد دەدەن بۆ چاکسازی . ڕێ وشوینی فەلسەفی ، جیاواز لە بۆچوونی جیا کردنەوە، هەوڵ دەدا ئەو پێوانانە بۆ ریگەی ڕاست بخاتە بەردەست . زانستی سیاسی بە چاولێکردن بە مەسەلە چەند لایەنەکان ناچارە چەند ریگەو خەتی هەبێ.

ژمارەیەك لە ریگەکان:

دیاردە سیاسیەکانیان لە لایەنی جیاجیاوە هەڵسەنگاندووە. ژمارەیەك بە لایەنی حقوقی ودامەزراوەیی هەڵیان دەسەنگێنن وشروڤەیان دەکەن وژمارەیەکی دیکە روانین وبەراوردی ئابوریان هەیە. بۆ بەراوردکردنی کردەوەی سیاسی بەلایەنی دەروونناسی چەندین هەوڵ دراوە. لە ئاکامدا، ریگەی ئەزموونی و ڕەوشتیەکان وجوودیان هەیە .ئیستا ئەو ریگایانە بە کورتی هەلدەسەنگینین

الف- ریگەی مافەوانی (حقوق):

ریگەی حقوقی بریتیە لە شی کردنەوەی دیاردەی سیاسی بە لایەنی حقوقی. ئەو ریگەیە دەوڵەت چ وەك کەسیەتی حقوقی یا کومەڵ و دەستەیی بۆ دارشتن وجێ بەجێ کردن قانوون دەبینێ. خودی مافناسانیش ڕێ وشوێنیکی تایبەتیان نیەو بە بیروبۆچوون ومەکتەبە جیاجیاکان پێوەندیان هەیە.

بەرچاوترین ڕەخنە لە سەر ئەو ڕێ وشوێنە، مەودای بەرتەسك وسنوور دارەکەیەتی. لە ڕاستیدا ئەو ڕێ وشوێنە پشت دەبەستی بەقانوون وشکل گەرایی وجێگەوشوێن وبایەخی هێزە کۆمەڵایەتیە نا یاساییە جیاجیاکان کەمتر لەوەی کە هەن بەراوورد دەکا، بەبێ ئەوە هەست بکا کە هەر جۆرە هەڵسەنگانێك لە دیاردە سیاسیەکان یەك لایەنە دەبێ.

ئەو قسەیە بەمانای لە بەر چاو نەگرتن یان بەراوردی کەمتر لە رادەی بەشداری کردنی خەت و ریگە مافەوانیەکان لە موتالاکرنێ سیاسی نیە. مافناسان نەتەنیا مانای کەسایەتی مافەوانی دەوڵەت ودەسەڵات ئاشکرادەکەن و پەرە پێ دەدەن. بەڵکو لە هەڵسەنگاندەکان بۆ مافی بنەرەتی، مافی بەرێوەبەری ومافە نیودەوڵەتیەکان بەشداریکی بەکەڵکیان هەیە.

***

کاردانەوە نێونەتەوەییەکان لە تاقی کردنەوەی هاوێشتنی مووشەك بۆ فەزا لەلایەن کوریەی باکوورەوە

ئەنجومەنی ئاسایشی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان بۆ لێکدانەوەی هاویشتنی مووشەك لەلایەن کوریەی باکوورەوە کۆبوونەوە. دەوڵەتی پوینگیانگ هاویشتنی مووشەکەکەی بە سەرکەوتوو ناوبردووە و گووتوویەتی ئامانج دانانی ماهوارەیێك لە فەزادا بووە.

سەعات ٢:٣٠ دەقیقەی سەر لە بەیانی بە کاتی گرنویچ، ڕۆژی یەکشەمە ١٦ی خاکەلێوەی ١٣٨٧ کوریەی باکوور لە سەکۆی (موسودان ـ ری) کە لە قەراخەکانی ڕۆژهەڵاتی ئەو وەڵاتە هەڵکەوتووە، مووشەکێك کە هەڵگری ماهوارە بوو بۆ فەزا هاویشت. مووشەکەکە کەمێ لە دوای هاویشتن بە سەر ژاپون دا ڕۆیشت. لەو دوو بەشی سووتەمەنیە لە دوای سووتان بە پێی بەرنامە جوێ بوونەوە و کەوتنە ناو دەریاوە، بەڵام یەکەمیان بە ماوەی ٢٨٠ کیلومتری لە قەراخەکانی ڕۆژئاوا و دووهەم بە ماوەی ١٢٧٠ ك م لە قەراخەکانی باکووری ڕۆژهەڵاتی ژاپوون کەوتە ئوقیانووسی ئارامەوە.

هەواڵدەری دەوڵەتی کوریەی باکوور (KCNA) رایگەیاند کە ئەو مووشەکە بە سەرکەوتوویی ماهوارەیێکی لە فەزادا جێگیر کردوە. ژاپون رایگەیاند: کە ئەگەر هەڕەشەیێك بۆ سەر خۆی ببینێ، لە عاسماندا بە مووشەکە دیفاعیەکانی خۆی هێرش دەکاتە سەر ئەو مووشەکە. لە دوای ڕەد بوون بە سەر ژاپون دا لە تۆکیۆ ڕاگەیێندرا کە کەوتنە دوای پێویست نیە.

کاردانەوەی سکرتێری گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان:

بان کی مون سکرتێری گشتی ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان، لە ڕاگەیێندراوێکدا کە لە پاریس دا بڵاو کرایەوە، ڕەخنەی لەو کارەی کوریەی باکور گرتووە. لەو ڕاگەیێندراوەدا هاتووە کە هاویشتنی مووشەکی دوور هاوێژ لە بەرەو پێش چوونی ووتووێژەکان و ئاشتی و ئاسایش زەرەر دەدا.

کاردانەوەی ئەمریکا و یەکێتی ئوروپا:

باراك ئوباما داوای لە دەوڵەتی پیونگیانگ کرد ڕێز لە بڕیارنامەکانی ئەنجومەنی ئاسایش بگرێ. سەرۆك کۆماری ئەمریکا ووریایی بە کوریەی باکور دا کە دەست هەڵگرێ لە کردەوەی هاندەرانە، بە پێچەوانە زیاتر گۆشەگیر دەکرێ. ناوبراو زیادی کرد بەرەو پێشچوونی پیشەسازی مووشەکە دوور هاوێژەکان لەلایەن کوریەی باکوور هەڕەشەیە بۆ سەر ناوچەی باکووری ڕۆژهەڵاتی ئاسیا و ئاشتی و ئاسایشی جیهانی.

لە ڕاگەیێندراوێکدا سەرۆك کۆماری ئەمریکا هاویشتنی مووشەکی (تپودونگ ـ٢)ی بە پێشێل کردنی بڕیارنامەی ١٧١٨ی ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان ناوبرد. ئەو بڕیارنامە بەرەو پێش بردنی بەرنامە مووشەکیەکانی کوریەی باکور قەدەغە دەکا.

یەکیەتی ئوروپاش لەو کردەوەی کوریەی باکور ڕەخنەی گرت.

کاردانەوەی ژاپون و کوریەی باشوور

ژاپون و کوریەی باشوور لە چەند ڕۆژی ڕابردوودا بە بەردەوامی نیگەرانی خۆیان لە هاویشتنی مووشەکی دوور هاوێژ لەلایەن کوریەی باکوورەوە دەربڕیوە. دەوڵەتی کوریەی باشوور ئەو کردەوەی کوریەی باکووری بە نامەسئولانە ناوبرد و بە مەترسی بۆ سەر ئاشتی لە شێوە جەزیرەی کورە و جیهانی ناوبردوە.

ژاپون داوای لە ئەنجومەنی ئاسایشی نەتەوە یەکگرتووەکان کردوە کە کۆبوونەوەیێکی زەروری پێك بێنێ.

کاردانەوەی چین و روسیە:

چین و روسیە داوایان لە کۆمەڵگەی نێونەتەوەیی کرد ددان بە خۆدا بگرن. جیانگیۆ ووتەبێژی وەزارەتی دەرەوەی چین گوتی: هیوادارین هەموو ئەو وەڵاتانەی پێوەندیان بەو مەسەلەوە هەیە ددان بە خۆدا بگرن و ئارام بن.

ئاندرئی نسترنکو ووتەبێژی وەزارەتی دەرەوەی روسیە کۆمەڵگای جیهانی بۆ هێمنی دەعوەت کرد و گوتی دەبێ چاوەڕێ بین بزانین پسپۆڕانی نیزامی لە بارەی ئەو مووشەکەوە چ لێکدانەوەیێك دەکەن.

***